

RUED LANGGAARDS KORMUSIK

– I RADIOKORETS SPEJL

af Bendt Viinholt Nielsen

Bendt Viinholt Nielsen (f. 1953). Musikbibliotekar. Har arbejdet i musikforlagsbranchen, i Dansk Musik Informations Center og Kunststyrelsen og som musikforsker. Udgav 1991 en fortegnelse over Langgaards værker, 1993 en biografi, og etablerede i 2000 *Rued Langgaard Udgaven*. Forestår p.t. en kritisk udgave af Langgaards opera *Antikrist*.

dacapo records Cd 6.220523-24. Dvd 2.110402

ANTIKRIST

Ved et tilfælde blev besættelsen 1940-45 så at sige musikalsk “rammet ind” af radioopførelser af et par store apokalyptiske kompositioner af Langgaard, *Antikrist* og *Endens Tid*. Den 22. maj 1940, altså halvanden måned efter tyskernes besættelse af landet, blev slutningen af operaen *Antikrist* opført under ledelse af Launy Grøndahl. Radiokoret medvirkede i operaens slutkor, som er den eneste regulære korpassage i værket. Opførelsen var en studieopførelse, som blev transmitteret ‘live’ fra Stærekassen (Nye Scene). Det var før Radiohusets koncertsal blev taget i brug og inden det blev almindeligt at optage udsendelserne på bånd eller plade. En opførelse af det 30 minutter lange uddrag af operaen krævede det helt store orkesterapparat, men der blev ikke ligefrem slået på tromme for opførelsen, og det er synd at sige,

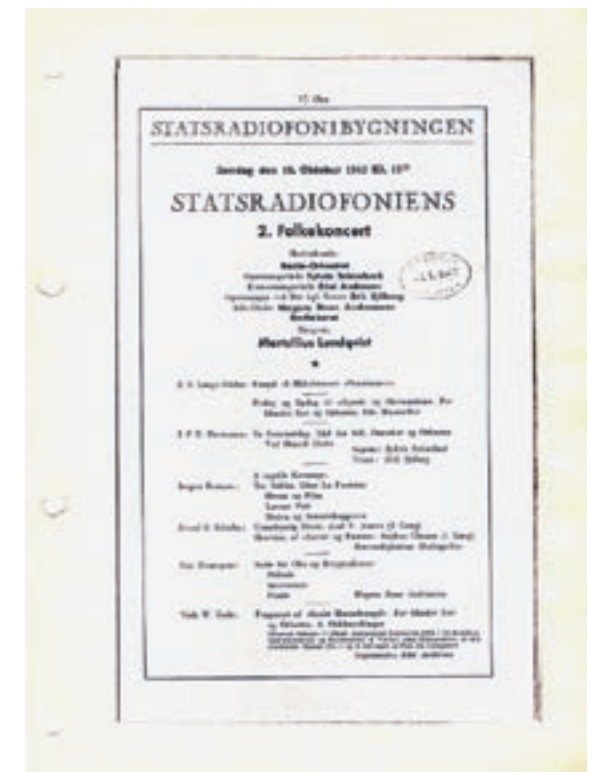
at den fik en prominent placering på ugens program. Udsendelsen startede kl. 21.15 en onsdag aften, lige efter en reportage med titlen “På jagt efter mågeæg”. Det er måske ikke så underligt, at den skrevne musikpresse ikke var vågen denne aften. For Langgaard var uropførelsen imidlertid en skelsættende begivenhed. Forud lå 15 års utrættelig kamp for at få opført denne opera om det 20. århundredes rådvildhed, storhedsvanvid og dekadence. Operaen var blevet afvist flere gange af Det Kongelige Teater og i første omgang også af Statsradiofonien, som fandt den uegnet som radioopera. Men Langgaard blev ved, og i Launy Grøndahl, der var fast kapelmester for Radioorkestret, fandt han en fortaler. Grøndahl havde øje og øre for de “geniale glimt” i Langgaards musik, og han kunne som ingen anden tackle den humørsvingende og ømfindtlige komponist. Grøndahl blev så at sige Langgaards livline til musik-

livet. Efter 1933 havde Langgaard nemlig ingen offentlige opførelser uden for Statsradiofoniens regi, når man ser bort fra den håndfuld kirkekoncerter, han selv afholdt som organist.

Grøndahl opførte en lang række af Langgaards værker i radioen, heraf flere med kor, fra 1935 og helt indtil 1957. Opførelsen af uddraget af *Antikrist* var den største satsning, men den affødte altså ingen omtale. Da hele operaen i 1980 blev uropført i DR som produceret radioopera under ledelse af den dengang 26-årige Michael Schönwandt, blev det til gengæld betragtet som lidt af en musikhistorisk begivenhed, og der blev arrangeret et forudgående pressemøde med afspilning af hele studieoptagelsen. I sommeren 2002, også under scenisk medvirken af Radiokoret, fik operaen langt om længe sin skandinaviske urpremiere ved en række opførelser i Ridehuset under ledelse af Thomas Dausgaard. Produktionen, som fandt sted i samarbejde med Det Kongelige Teater, blev udgivet på dvd som den første store danske operaproduktion på dette medie. Udgivelsen blev særdeles smukt modtaget i ind- og udland. Disse initiativer medførte, at værket kom til at stå i et nyt lys, og prikken over i’et kom, da *Antikrist* i 2005 kom med i Kulturministeriets kulturkanon og efterfølgende kom ud på cd. Vurderingen er altså i dag, at den ukonventionelle opera bør regnes blandt de væsentligste danske musikværker i det hele taget. Forudsætningen for en sådan revurdering af et kontroversielt musikværk er naturligvis, at værket i sig selv besidder den tilstrækkelige kunstneriske bæredygtighed, og at det appellerer til mennesker i dag, men sandelig også at musikken, som det er tilfældet her, foreligger i en tilgængelig indspilning af højeste karat.

GLAJSBRÆNDING FRÅDER

Antikrist blev til i årene 1921-23, men undergik en radikal omarbejdelse 1928-30, hvorved lange passager af det oprindelige værk blev udeladt. Langgaard genbrugte imidlertid dele af den udeladte musik i koncertværket *Endens Tid*, fuldført i 1940. Denne komposition, som omfatter et forspil og tre scener fra operaen, har et væsentligt parti for kor. Værket blev uropført af Grøndahl med Radiokoret og Radioorkestret i 1945, den 18. december, altså

Under besættelsen afholdt Statsradiofonien i flere år såkaldte “folkekoncerter” søndag eftermiddag. Her blev det nationale repertoire støvet af, og der blev da også plads til uropførelser. Såvel i 1942 som 1943 opførtes Gades ufuldendte *Sankt Hansaften-Spil* i Langgaards meget smukke instrumentation med Radiokoret og Radio-Orkestret.

syv måneder efter befrielsen. John Frandsen stod for korindstuderingen. Ved samme lejlighed uropførtes også *Angelus* for to sopraner, blandet kor og orkester (1937). Grøndahl må have været glad for dette værk, for han genopførte det i radioen i både 1952 og 1955.

Opførelsen af *Endens Tid* var blevet udsat igennem mere end et år, og Langgaard beklagede sig. I et brev til komponisten skrev Grøndahl i december 1944, at værket kun var henlagt “indtil nogen solister igen tør optræde i radioen”. Om det også kan have spillet ind, at værkets satstitler, *Ved “Endens Tid”*, *Mod Ragnarok* og *Katastrofen*, var blevet lidt for politisk ukorrekte omkring 1944/45, kan man ikke vide.

I det netop citerede brev kommer Grøndahl ind på Langgaards sure breve til Statsradiofonien, som på det aktuelle tidspunkt bl.a. var foranlediget af, at Langgaard ville have en ny korhymne føjet til *Endens Tid*, en disposition, radioen dog ikke kunne gå med til. Grøndahl skrev: “I øvrigt synes jeg Deres breve desangående (til radiofonien) har været betydeligt skrappe – er De egentlig klar over at udskrivning, kormedvirkning osv. osv. løber op i 7-8000 kr.? Det er dog også penge som radioen vil ofre på et enkelt værk! Vis et venligere åsyn, læg den forbandede hysteriske Herman Bang på hylden og tag Mark Twain eller Storm P frem, grin af hele verden, den er ikke bedre værd. Nå – julehilsen, nytårshilsen og almindelig hilsen til Dem og frue fra os” (signeret Launy Grøndahl og hustru).

Ved opførelsen af *Endens Tid* i 1945 var der tale om en regulær studieproduktion i mere moderne forstand, foretaget i den nyligt indviede koncertsal og optaget på stålband (som blev slettet og genbrugt efter udsendelsen). Solister, kor og orkester behøvede altså ikke at være til stede på det skæve udsendelsestidspunkt kl. 22.15. Grøndahl var begejstret for værket, men den noget komiske titel “Endens Tid” (som faktisk er et ældre bibelcitat) blev naturligvis genstand for en del morskab. Og så var der Langgaards særprægede tekst, som korsangerne forståeligt nok kan have haft svært ved at kapere. For eksempel et udsagn som dette: “Den sorte ridder med brag slår dør i baglås råt” – eller udtryk som disse: “Gjalsbrænding fråder – stigbor raser”! Med sin blanding af senromantik og mellemkrigsmodernisme er *Endens Tid* imidlertid et af Langgaards mest interessante og ekspressive kompositioner. Det blev klart for mange, da værket fik sin første koncertopførelse på torsdagskoncerten den 4. november 1999 under Gennady Rozhdestvensky. Værket blev ved samme lejlighed indspillet og senere udsendt på cd.

KORVÆRKER FØRST OG SIDST

Det vil nok være at tage munden for fuld at hævde, at kormusikken stod Lang-

gaards hjerte meget nær. Og dog må man konstatere, at både hans første større værk og det allersidste værk, han fuldførte, var korværker med orkester. Den kun 15-årige Langgaard debuterede som ‘rigtig’ komponist i 1908 med en komposition for solostemmer, mandskor og orkester, *Musae triumphantes*, til en tekst af Carl Ploug om kunstens udødelighed. Kritikerne vendte tommelfingrene nedad og værket er ikke siden blevet opført. Fire og fyrre år senere, den 8. april 1952, og kun tre måneder inden Langgaard døde, lagde han sidste hånd på en komposition med titlen *Fra Dybet*. Værket begynder med en voldsom *dies irae*-musik for stort orkester. Med et virkningsfuldt ‘klip’ skifter scenen pludselig til havets dyb, hvorfra et requiem (orgel og solostemmer) stiger op, som kom det fra Atlantis. Koret tager over, og en for Langgaard sjældent polyfon korsats bygges op, og til slut står koret alene uden akkompagnement. Korsatsen var i øvrigt én Langgaard havde drømt sig til. Grøndahl har føjet dirigentnotater ind i partituret, men fik åbenbart ikke lejlighed til at opføre værket. Det venter faktisk stadig på en koncertopførelse. Men det er tilgængeligt på cd i en indspilning med Radiokoret, Radiosymfoniorkestret og Leif Segerstam.

Imellem de to yderpunkter skrev Langgaard en række korværker med orkester, hvoraf flere i dag desværre er forsvundet. Andre værker forligger ufuldendt, for eksempel den sarkastiske hymne *Carl Nielsen, vor store Komponist*, som skal “gentages i al evighed”. En bearbejdelse er indspillet af Radiokoret, og man har her valgt af fade ud efter en 6-7 repetitioner. Et værk med et ret stort korparti fortjener at blive nævnt, nemlig *Drømmen*, en smuk lyrisk-romantisk kantate med solopartier for sopran og tenor. For en gangs skyld kom Radiokoret ikke først her, for det halvtimes lange værk blev uropført i Århus (i 1997) med Canzonekoret under Frans Rasmussens ledelse (findes også udgivet på cd).

EN FJERN OG FORKLARET MUSIK

Blandt de 16 symfonier, Langgaard skrev, er der regulære satser for kor i nr. 8, 14 og 15, i sidstnævnte dog kun mandskor. Allerede i 1979 medvirkede Radiokoret ved uropførelsen af Langgaards 14. Symfoni i Tivolis koncertsal (Michael Schönwandt), og koret medvirker naturligvis også i Thomas Dausgaards igangværende nyindspilning af hele symfonyklussen. Et meget virkningsfuldt *ad libitum-korindslag* (uden tekst) i den 3. Symfoni, som i realiteten er en klaverkoncert, er kommet med i produktionen og høres for første gang siden symfonien blev uropført i 1918. Korets roller er af rent klanglig art.

Det er også tilfældet i Langgaards mest originale komposition, *Sfærernes Musik* (1916-18). Det var dette værk, som i 1968 gjorde Langgaard kendt,

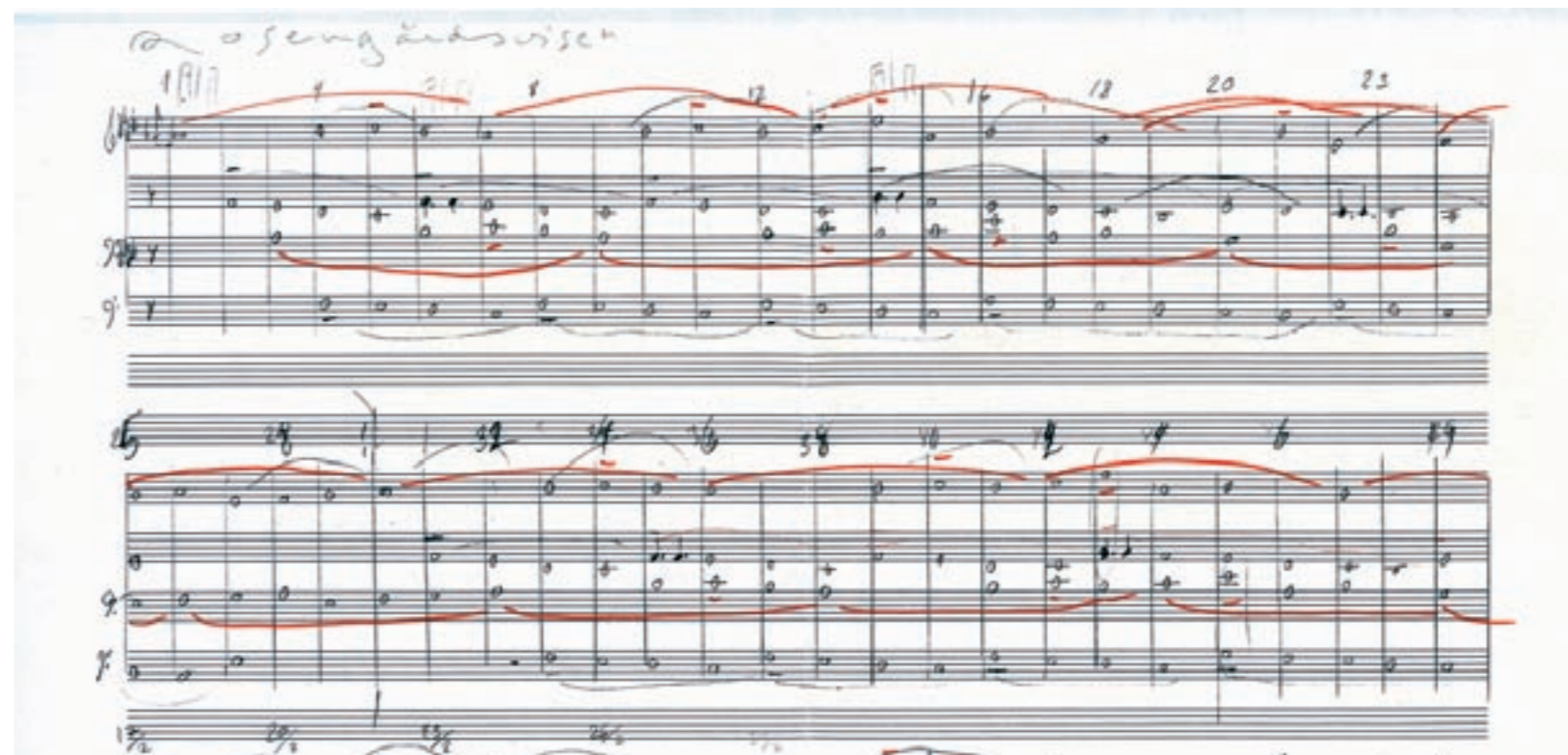
Rued Langgaard fotograferet som 24-årig i februar 1918. Det er den følsomme, indadvendte og drømmende kunstner, som her er portrætteret netop på det tidspunkt, hvor han færdiggjorde *Sfærernes Musik*.

efter at hans musik havde ligget i dvale siden 1952. Man kan derfor kalde 1968 for Langgaardgenopdagelsens “år 1”. Siden da har interessen for komponisten været jævnt stigende. Startskuddet var en opførelse af *Sfærernes Musik* på Nordiske Musikdage i Stockholm (værket havde tidligere kun været opført to gange i Tyskland i 1921 og 22). Dernæst kom det op i Århus i 1969, og John Frandsen tog det med på en torsdagskoncert i 1971. Siden er det blevet spillet flere gange af Radiokoret og Radiosymfoniorkestret, i 2000 blev det således opført under Michael Schönwandts taktstok ved verdensudstillingen EXPO 2000 i Hamborg. Der må være medlemmer af Radiokoret, som endnu husker den flere minutter lange d-mol akkord, koret skal holde i fortissimo i slutningen af værket. Koret har ingen tekst at synge, bortset fra, at de et sted bruger ordene “do re mi fa sol la”, men ikke på tonerne c-d-e-f-g-a. Det er igen den klanglige effekt, Langgaard er gået efter. Han fandt senere på at lade koret synge “Kyrie eleison” i stedet for, og det passer sådan set bedre ind i den “fjerne og forklarede musik”, den mystiske verden af sitrende solstråler og dybe afgrunde, som værket kredser om.

Langgaard havde ikke held med at få værket opført i 1940'erne, hvor han indsendte partituret til Statsradiofonien. På

det tidspunkt havde man engageret eksterne konsulenter til at censurere de partiturer, komponisterne sendte ind, i øvrigt en ordning, Grøndahl slet ikke brød sig om. Han fandt, at institutionen selv havde kompetence til at foretage de fornødne kunstneriske valg. *Sfærernes Musik* kom i hænderne på Knudåge Riisager, som ikke var på bølgelængde med Langgaards musik. Han afviste værket og gjorde en bemærkning om korets tekstlige volapyk. Riisager havde meget at skulle have sagt og var bl.a. formand for komponistforeningen.

Langgaard kunne finde på at ringe til ham og klage over dette eller hint, og Riisagers datter har fortalt, hvordan hendes far i en sådan situation krympede og vred sig; man kunne ligefrem mærke hans fysiske ubehag ved at skulle ‘stå til regnskab’ over for Langgaard. De to komponister var nogenlunde jævnaldrende, men repræsenterede diametralt modsatte kunstneriske synspunkter. Langgaard kæmpede for “den store kunst med indhold, sjælelig værdi, højere liv; disse ting, som har deres rod i det følelsesliv, som har skabt religionerne”, som han formulerede det i en reaktion på en kronik af Riisager i *Nationaltidende* i 1945.

Per Nørgård har på denne planche analyseret forløbet af nr. 2 af Langgaards *Rosengårdsviser* (“Bag Muren sidde de Roser smaa”). Sopran og tenor synger den samme stemme i kanon (med to taktters forskydning). Én takt efter S og T sætter hhv. alt og bas ind med en anden stemme, ligeledes i kanon. Mens alt og bas hele tiden synger i 4-takts perioder, består sopran/tenorstemmen af perioder på 6+6+5+6+6 takter (hver strofe i sangen omfatter således 29 takter). De forskydninger, der opstår mellem stemmerne resulterer i en art ‘uendelighedsmusik’ som på én gang er enkel og uhyre kompleks. Et eksempel på, at det rumlige og statiske er væsentlige elementer i Langgaards musik.

LOKKENDE TONER

Langgaard skrev kun få sange for kor a cappella til verdslige tekster, og de blev alle til i årene 1916-19. Det drejer sig om *Sæterjenten*, *Lokkende Toner*, *Høstfuglen* og de tre *Rosengårdsviser* til digte af Thor Lange. I modsætning til mange andre komponister havde Langgaard ikke nogen nærmere forbin-

delse med amatørmusiklivet og har derfor ikke følt sig tilskyndet til at skrive for kor. Det er da heller ikke lykkedes at finde frem til mere end én offentlig fremførelse af de nævnte sange inden for komponistens levetid. Vi skal frem til 1980'erne, før korsangene så småt begynder at blive kendt, og først i 1994 og 2000 blev de publiceret.

De enkle *Rosengardsviser* blev draget frem fra Det Kongelige Bibliotek, hvor Langgaards efterladte manuskripter befinder sig, da Steen Lindholm i 1983 søgte repertoire til en produktion med Radiokammerkoret. Pudsigt nok handler den midterste sang om de små roser, der sidder skjult bag muren, og som lever hele deres rosentilværelse i total ubemærkethed. Netop denne sang er blevet kendt for sin originalitet. Det er en slags minimalisme, idet de fire stemmer to og to synger en kanon (altså tilsammen en dobbeltkanon) på en sådan måde, at stemmerne væver sig sammen i en stadigt skiftende, 'uendelig' harmonik. *Rosengardsviser* synges i dag af mange kor og er indspillet af bl.a. vokalensemblet Ars Nova (findes på cd'en, track nr. 8).

Alle Langgaards korsange er strofiske, men *Høstfuglen*, der var ukendt indtil et manuskript i 1990 blev lokaliseret i Det Kongelige Danske Musik-konservatoriums bibliotek, er en mere kompleks komposition af en vis mystisk karakter med interessante klanglige virkninger.

ALLE LYSETS STJERNER

Den kirkelige brugsmusik er en anden side af Langgaards virke, som i alt væsentligt hører til hans tid som domorganist og kantor ved Ribe Domkirke 1940-52. Ganske vist skrev han i 1915 et større værk for baryton solo og mandskor a cappella med titlen *Påskedag* til en religiøst agiterende (norsk) tekst, men det er snarere et koncertværk end kirkemusik. Det er i øvrigt en virkningsfuld komposition, som blev uropført i 2002 i Stockholm af det berømte kor Orphei Drängar dirigeret af Bo Holten.

Fra 1940 begyndte Langgaard så at komponere motetter til sit kirkekor i Ribe, som bestod af ni faste sangere; indtil 1947 var det fem damer og fire herrer, efter 1947 syv damer og to herrer (ingen basser!). Koristerne blev rekrutteret blandt byens amatører, seminariestuderende og hvem der nu ellers kunne være interesseret. Ved højtiderne blev koret udvidet. Der er overleveret omkring en snes korte a cappella-satser fra denne tid. Det er velklingende kormusik skrevet i en stærkt tilbageskuende stil, som synes at tage udgangspunkt i Niels W. Gades motet *O du, der du die Liebe bist*. Vi er med andre ord meget langt fra Palestrinas stil, som dengang var på mode blandt progressive kirkemusikfolk. Én af motetterne, *Ophøj dig Gud*, som ofte blev brugt ved højmesse, findes i adskillige versioner, komplette, ukomplette og fragmentariske.

Langgaard dirigerer Ribe Domkirkes kor (med taktstok, som han altid gjorde) ved det 1000-årige bispejubilæum i Danmark, som blev fejret med en festgudstjeneste i Ribe i 1948. Billederne er fra en stumfilm, som dokumenterer begivenheden. Det er de eneste billeder af Langgaard i aktion som dirigent og den eneste filmoptagelse, der findes med komponisten. Filmklippet – som blot er på nogle få sekunder! – er udgivet på dvd'en med operaen *Antikrist* (udsendt af Dacapo).

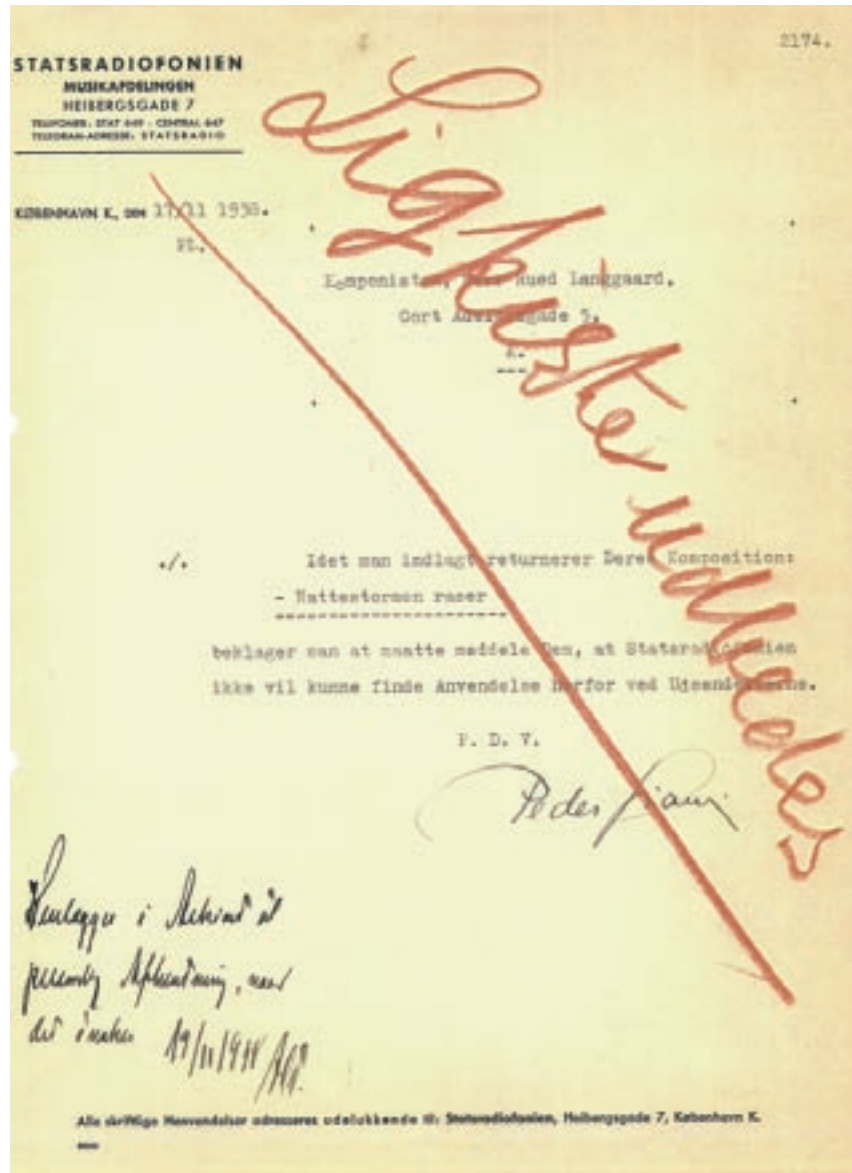
De evindelige omarbejdelser og revisioner har næppe været populære blandt sangerne.

Gennem de hyppige højmessestransmissioner i DR fra Ribe Domkirke fik Langgaard en del af sin kirkemusik ud til en større kreds. Der var en fast mikrofoninstallation i kirken, som også gav Langgaard mulighed for at program-sætte en række halvtimes orgelkoncerter med direkte transmission.

I relanceringen af Langgaards kirkemusik var det atter engang Radiokoret, som ydede en pionerindsats. Allerede i 1966 blev der lavet studieproduktioner af motetterne *Lover Gud alle Lysets Stjerner* og den gregoriansk inspirerede *In memoriam Ansgarius* med Niels Møller ved roret. I 1983 producerede DR seks motetter med Radiokammerkoret dirigeret af Steen Lindholm, som et par år senere udgav en samling med 11 af disse kirkelige korsatser. De er i dag ofte benyttet ved gudstjenester og udgør en udvidelse af det ellers sparsomme dansksprogede, højromantiske motetrepertoire. Smukkeste er nok den såkaldte *Hymne*, hvis tekst "Gud bor iblandt Israels Lovsange" (fra Salmernes Bog) stod som inskription på orgelpulpituret i Ribe Domkirke i Langgaards tid.

RES ABSURDA

Langgaard bombarderede Statsradiofonien med breve og partiturer, og det var naturligvis ikke alting, som kunne blive opført, selv om Grøndahl gjorde sit. Langgaard kunne ikke forlige sig med at blive kunstnerisk desavoueret af radioens bureaukrater. Fra tid til anden følte han sig urimeligt behandlet og reagerede med ophidsede breve og telegrammer – eller trodsige kompositioner. Det er ikke godt at sige, hvad der lige præcis plagede Langgaard i begyndelsen af juni 1948, men i de dage blev han inspireret til et af sine protest-værker,

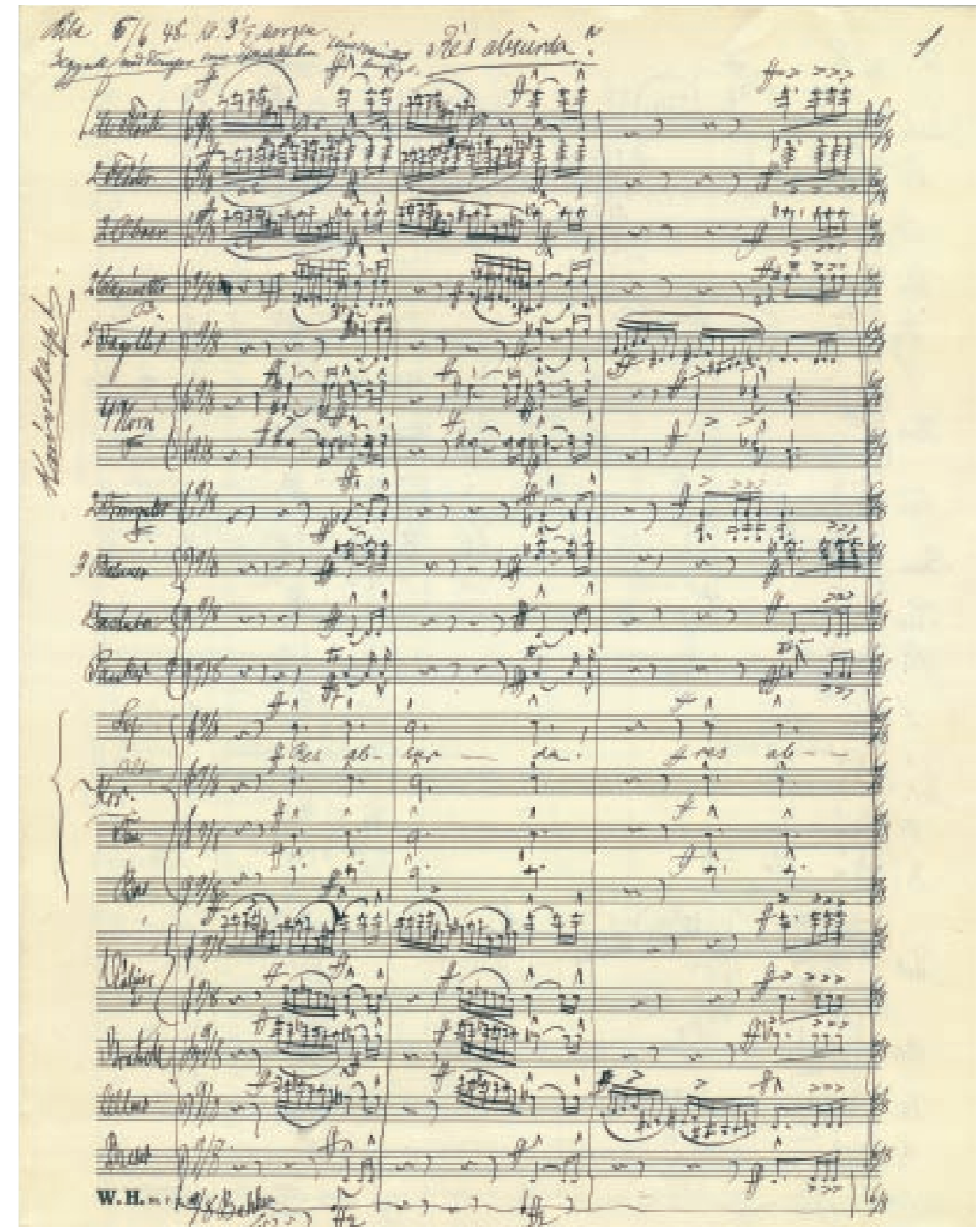
“Ligkiste udbedes”. I 1938 returnerede Statsradiofonien korværket *Nattestormen raser*, som Langgaard havde indsendt i håb om opførelse. To dage senere lå partituret igen på musikchefens bord, og følgebrevet var vedlagt som det gengives her med Langgaards galgenhumoristiske kommentar. For neden har Peder Gram lakonisk noteret: “Henlægges i Arkivet til personlig afhentning, naar det ønskes”. *Nattestormen raser* blev senere inddraget som slutning på symfoni nr. 15, der i 2006 blev indspillet under medvirken af Radiokorets herrer.

givelser af artikler, Langgaard selv skrev og avisinterviews med komponisten. Også en artikel med den komplette korrespondance mellem Launy Grøndahl og Langgaard er tilgængelig her.

Res absurda!? for blandet kor og orkester. Teksten er ene og alene ordene “res absurda”, og kompositionen skal vist nærmest forstås som et udtryk for det meningsløse i overhovedet at skrive musik. Værket omfatter kun 30 takter, der skal gentages i stadigt stigende tempo, så det til sidst “ikke kan blive hurtigere og mere rasende”. Langgaard indsendte partituret til Statsradiofonien, som afviste at opføre det og følgelig returnerede manuskriptet til komponisten (i Ribe). Men Langgaard nægtede modtagelse, han ville ikke have sine ‘kasserede’ værker i hovedet igen, så pakken gik retur til afsenderen. I København anbragte man så noderne i radioens nodearkiv, og denne trafik frem og tilbage blev snart rutine. Efter Langgaards død kunne man så finde en række afviste værker i nodearkivet, heriblandt *Res absurda!?* (findes nu på Det Kongelige Bibliotek). Det er egentlig tankevækkende, at denne rablende gale komposition nu, 50 år senere, er planlagt til indspilning med Radiokoret og Radiosymfoni-orkestret og Thomas Dausgaard.

LÆS MERE:

På hjemmesiden www.langgaard.dk findes yderligere information om Langgaards liv og musik, en værkliste, en bibliografi over litteraturen om ham og en komplet diskografi. Her findes også gen-

Res absurda!? for blandet kor og orkester – første nodeside af partituret i Langgaards håndskrift. Det fremgår af påskriften for oven, at manuskriptet er påbegyndt 6. juni 1948 kl. halv fire om morgenen. Kompositionen skal spilles “knivskarpt”. Teksten omfatter kun det latinske udtryk “res absurda”, der betyder “meningsløshed” eller “tåbelighed”. Langgaard må siges at være en af pionererne inden for feltet “musikalsk absurdisme” eller “anti-musik”.